

**UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA O'QUVCHILARNI KASB-
HUNARGA YO'NALTIRISHNING MUAMMO VA YECHIMLARI**

Turanova Shoira Shosaitovna

*Surxondaryo viloyati Termiz shahar 10-umumiy o'rta ta'lim maktabi
amaliyotchi psixologi*

ANNOTATSIYA: *Ijtimoiy taraqqiyotni ro'yobga chiqarish uchun mamlakatda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va ularni jahon standartlari darajasiga ko'tarmoq lozim. Fan va texnikaning bugungi kun taraqqiyotiga javob berish uchun keng saviyali, bilimdon, o'z kasbining fidoiy kishisini kamol toptirish orqali davlatimizda bozor iqtisodiyotiga bardosh beradigan raqobatbardosh kasb egalarini shakllantirish lozim bo'ladi. Toki ular davr talablariga og'ishmay javob beradigan, qiziqishi keng, malakasi mustahkam, xotirasi barqaror, fikr yuritishi puxta, izlanuvchan, mehnatsevar, vatatparvar, iymon-e'tiqodli insonlar bo'lib voyaga yetishsin.*

Kalit so'zlar: *o'quvchi, faoliyat, kasb maorifi, kasbiy maslahat, kasbiy saralash, kasbiy moslashish.*

KIRISH

Mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimida olib borilayotgan keng qamrovli islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri yoshlarni chuqur bilim olishlari, iste'dodlarini ro'yobga chiqarishda har tomonlama qo'llab-quvvatlash, shu bilan birgalikda ularning mustaqil hayotga tayyorlash ko'nikmalarini ham shakllantirib borish ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Kasb tanlashga yo'naltirish davlatning chora-tadbirlari tizimidan iborat bo'lib shaxs tomonidan tanlanadi va quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- maktabda kasbiy ma'lumotlar berish;
- kasb- hunar maorifi bilan shug'ullanish:
- radio, televidenie, kino, matbuotda tashviqot qilish;
- kasb yuzasidan maslahatlar;

- kasbga saralash (qobiliyatiga binoan); - kasbga moslashish (adaptatsiyalash).

Kasbning mazmunini va mohiyatini tushunmaslik o'quvchilarda tanlagan kasbga munosabatining salbiylashishiga olib keladi. Bunday holatning oldini olish uchun quyidagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- O'quv materiallarini, umuman ta'limni hayot bilan bog'lash.
- Ma'lumotlarni o'zlashtirishda shaxsiy faollikni shakllantirish.
- O'tgan bosqichdagi faoliyatdan qoniqish va kelgusi faoliyat uchun ijobiy zamin hozirlash.

- Istiqbol rejani muvofiqlashtirish va yosh bosqichining yuqorilashuviga qarab buni takomillashtirib borish.

- O'quv-uslubiy qiyinchilik bilan shaxsiy nomurosasizlik belgilari o'rtasidagi uzviylikni yo'qotish.

- Kasbiy faoliyat hayotning muhim qismi bo'lib, ishdagi muvaffaqiyatlar o'ziga ishonishga yordam berishligini inobatga olish.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda albatta tanlangan kasb programmi ham hisobga olish maqsadga muvofiqdir. Programmada ushbu omillarga alohida ahamiyat berilishi talab etiladi:

1. Kasb va uni ixtisosliklarining psixologik tavsifi;
2. Kasb-korning (hunarning) mamlakat iqtisodiyoti uchun ahamiyati;
3. Kasb va ixtisoslikning ijtimoiy tavsifi;
4. Kasbning ijtimoiy psixologik ahamiyati va tavsifi; yoshlarda uning ijtimoiy mavqei (nufuzi), jamoaning o'ziga xos xususiyatlari, vertikal va gorizontal bo'yicha shaxslararo munosabatlarning xususiyatlari;

5. Kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli egallash uchun zarur bilimlar va ko'nikmalar ko'lamining pedagogik tavsifi (maxsus mezonlar orqali kasbiy mahorat aniqlanadi);

6. Pedagogik jarayonni takomillashtirish yuzasidan takliflar, tayyorgarlik muddatlari, tadbir - choralarning umumiy tavsifi;

7. Mehnat sharoitining gigienik tavsifnomasi;

8. Kasb bo'yicha mehnat qilishga tibbiy jihatdan ta'qiqlanuvchi omillar izchilligi;

9. Kasbga psixologik nomutanosiblik, yoki kasbiy yaroqsizlik; 10. O'zini o'zi faollashtirish va identifikatsiyalash.

O'quvchilarga qanchalik o'z qiziqishlari, layoqati, xoxish-istaklari va qobiliyatlarini to'g'ri anglab yetish asosida kasb-tanlashlariga imkoniyat berilsa, shu sohaning taraqqiyotiga zamin hozirlangan hisoblanadi. Bu esa kelajakda yoshlarning o'z sohalari bo'yicha yetuk mutaxassis bo'lishlariga imkon demakdir.

Umumiy o'rta maktab o'quvchilarining hammasi ham kasb tanlashga kelganda oqilona va to'g'ri yo'l tutadi, deb bo'lmaydi, albatta. Ulardan ba'zilar tavakkaliga ish tutsalar, ayrimlari ota - ona kasbini tanlaydilar yoki ko'zga tashlanib turgan yaqqol namunalarga taqlid qiladilar, ba'zan esa sevimli kishilari izidan borishni mo'ljallaydilar. Ko'pchilik o'quvchilar maktab ta'limi jarayonidayoq fan asoslarini egallab, muayyan tasavvur hosil qiladilar, o'zlari yoqtirgan kasb-hunarlar haqida o'ylaydilar. Maktab o'quvchilarining mayllari, havaslari, intilishlari, xohishlari, motivlari, ezgu-niyatlari xususan kasbkorga bo'lgan qiziqishlari, motivlari, ehtiyojlari tug'ilishi psixologiya fanining shaxs muammosi bilan uzviy bog'liqdir. O'quvchilarning idividual tipologik xususiyatlari, yoshi va jinsini hisobga olgan holda ularning har birini oqilona kasbga yo'llash shaxs psixologiyasining muhim vazifalaridan biridir. Bu vazifalarni bajarish uchun mutaxassislar keng jamoatchilik bilan birgalikda kasbga doir bilimlarni keng tashviqot qilishlari, kasb tanlashga oid yo'l-yo'riqlari va metodlar ishlab chiqishlari, kasb tanlash maslahatlari rasmiy shaxobchalarini kengaytirilishi, professiogramma, professiografiya, psixogrammalar ko'lami orttirilishi lozim.

Kasb tanlash faoliyatini oqilona tashkil etish uchun mamlakatimiz qaysi soha mutaxassislarga muhtojligini nazarda tutish va shunga yarasha maktab o'quvchilarini ularning mayli, intilishi, qiziqishi, imkoniyati, aqliy va jismoniy qobiliyatlariga qarab, hamda u yoki bu kasbga yaroqliligini aniqlab, so'ngra kasbga yo'llash lozim bo'ladi. Buning uchun oilada farzandnlarni tug'ilgan onlaridanoq uning o'ziga xos individualligini, layoqati va qobiliyatlarini o'rganish

talab etiladi. Bu ishda ota-onalar ko'magidan foydalaniladi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti mutaxassisi yordamida bolaning rivojlanayotgan qobiliyati aniqlanadi. Boshlang'ich sinflardan o'quvchining qiziqish va qobiliyatlarini to'g'ri tashxislanib, kasbga yo'naltirish ishlariga asos solinadi. Yoshlarning kasb-hunar tanlashi esa asosan o'rta maktabdan boshlanadi, shunga ko'ra o'quvchilar kichik jamoasi bilan psixologlar oldida turli yosh va turli jinsdagi maktab o'quvchilarini kasbga qiziqtirish, mehnat qobiliyatlarini rivojlantirish, ichki imkoniyatlarini ishga solish (o'zini-o'zi namoyon etish) kabi muhim vazifa turibdi.

Maktabda olib borilayotgan kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis ishlarining samarasi bevosita kasb-hunarga yo'naltiruvchi mutaxassis va psixolog mutaxassisning olib borayotgan ishlari ko'lami, saviyasi va malaka ko'rsatkichi hamda faoliyatining aniqligiga ko'p jihatdan bog'liqdir.

O'quvchilarni mustaqil mehnat faoliyatiga puxta tayyorlash va ularning kasbhunarini o'z qobiliyatlariga yarasha to'g'ri tanlashlariga erishish uchun maktab o'qituvchilarining pedagogik mahorati, bilim saviyasi, didaktik (shuningdek, akademik, tashkilotchilik, pertseptiv va h.k.) qobiliyatlari yuksak bo'lishi, fan asoslarini turmush bilan bog'lab o'rgatilishi, to'garak va qo'shimcha, yordamchi kurslar oqilona uyushtirilishi, maktablarda kasb-hunar to'g'risida ma'ruzalar o'qilishi, suhbatlar, munozaralar o'tkazilishi, sayohatlar, uchrashuvlar, kasb-hunar fotoko'rgazmalari tashkil qilishlari zarur bo'ladi.

Ilk o'spirinlar va katta o'smirlarning kasb tanlashi katta hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan ham shaxsiy, ham ijtimoiy muammo bo'lganligidan bu jarayonda ota-onalar, jamoatchilik va turli kasb ustalari, barcha pedagoglar faol qatnashishlari kerak, chunki yoshlar ko'p hollarda kattalarning maslahatlari va tavsiyalarini hisobga olgan holda qat'iy bir fikrga, qarorga kelishlari mumkin. Maktab o'quvchilari kasb tanlash borasidagi o'z qarorlarini ko'pincha har tomonlama asoslab bera olmaydilar, biroq ularning ko'pchiligi bu masalaga ongli ravishda yondashishga intiladilar.

Maktab kasb-hunarga yo'naltiruvchi mutaxassisi tomonidan o'quvchilarni kasbiy qiziqishlarini rivojlantirish, kasblar haqidagi ma'lumotlarni to'liqroq

anglab yetishi shuningdek, ularning kasb tanlashdagi reallikni vujudga keltirish maqsadida maktabda ilg'or kasb egalari, kasb faxriylari, kasb sulolalari bilan uchrashuvlar, davra suhbatlari, kechalar va ma'ruzalar tashkil etilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Ushbu tadbirlar o'quvchining shu kasbga bo'lgan qiziqishini yanada qat'iylashishini vujudga keltiradi.

O'spirinlar kasb tanlash to'g'risida yaqqol tasavvuriga ega bo'lmaganliklaridan ko'proq xatoga yo'l qo'yadilar. Tanlangan yoki tanlanishi zarur bo'lgan kasb undan qanday shaxsiy fazilatlarini talab qilishini tushunib yetmaydilar. Ular o'z layoqatlarini oqilona baholashga qurbi yetmaganligi uchun u yoki bu kasbni egallaganda qanday tezlikda va aniqlikda harakat qilishligini, sezish va idrok qilish xususiyatlarini, asab tizimining muvofiqlashishi mumkinligini bilmaydilar. Shuning uchun ham ko'proq hatolarga yo'l qo'yadilar. Biroq hozirgi davrda bunday ko'ngilsiz xolatlarning oldini olish imkoniyatlari mavjud. Buning uchun quyidagi pedagogik - psixologik va ijtimoiy xususiyatli umumiy tomonlarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir.

1. Kasblarni o'rganish metodlarini ishlab chiqish, ularni tasniflash va oddiy qilib ifodalash.
2. Psixolog va o'qituvchilarning kasb maorifi yuzasidan tashviqot ishlari olib borishlari, o'quvchilar bilan kasbga doir individual maslahatlar uyushtirishi, o'spirin va uning ota-onasi bilan kasbga yo'naltirish metodikalari natijalarini birgalikda ko'zdan kechirish, tahlili asosida maslahatlashish.
3. O'spirinlarni kasbning asosiy guruhlarini, turlari bilan yaqindan tanishtirish; muayyan kasb oldiga qo'yiladigan shaxsning fiziologik, psixologik fazilatlarini hamda kasb o'rganishning yo'llari bilan tanishtirishni tashkil qilish.
4. Mehnat ta'limi darslarida o'quvchilarda dastlabki kasbiy tayyorgarlikni yuzaga keltirish va unga nisbatan mehr-muhabbat uyg'otish.
5. Psixodiagnostik va kasb tanlashga doir metodlarni amaliyotga tatbiq qilishga moslashtirilgan turlarini ishlab chiqish.
6. Joylarda zamon talabiga javob beradigan kasb tanlash markazlarini jihozlash.

7. Kasb tanlashni tashviqot qilish yuzasidan o'spirinlarni ommaviy axborot vositasiga jalb qilish va ularni psixologik jihatdan tayyorlash kabilar.

Muammolarning bugungi kundagi ahamiyatini aniqlash maqsadida biz ham o'quvchilar hamda talabalarda o'z tadqiqot ishlarimizni olib bordik. Yoshlarning individualligini aniqlaydigan metodikalardan foydalandik. Natijalar asosida esa quyidagi xulosalar qilindi:

- Bugungi kunda o'quvchilarning aksariyati kasb tanlashda mustaqillikdan ko'ra, ota-onaning tavsiyasini afzal bilishmoqda. Sababi o'zining qiziqish va qobiliyatlarini to'liq anglamagan, kelajak to'g'risidagi tasavvurlari yetarli emas;
- Maktab davridagi tanlagan kasbi bilan, oliy ta'limdagi mutaxassislik yo'nalishining bir-biriga nomutanosibliyi yoshlarda sohaga nisbatan sovuqqonlik muhitini shakllanishiga olib kelmoqda;
- talabalik davrida o'zi kutganidek imkoniyatning yetarli emasligi, o'z sohasining kelajagini aniq his qilolmayotgani, o'zining qobiliyati va shaxsiy xususiyatlarini namoyon qilmasligi, ularning hayotga nisbatan befarq bo'lishlariga sabab bo'lmoqda;
- tanlagan kasbiy yo'nalishidan qanoatlanmagan yoshlarda, mustaqil oilaviy hayotga nisbatan ham ikkilanishlar kuzatilishiga sabab bo'lmoqda.

XULOSA

Demakki, kasbiy faoliyatidan va shaxsiy hayotidan qanoatlangan insonning o'zini baxtiyor his qilishi g'oyasining mazmun-mohiyati yoshlar tomonidan to'liq anglanilmaganligi aniqlandi. Umuman yoshlarni kasbga yo'llash jarayonida shaxsning individual - tipologik xususiyatlari va his - tuyg'ularini, layoqat, qobiliyatlarini hisobga olish va psixologik savodxonligini oshirish, ularning kasbhunar, ixtisoslik, mutaxassislik oldiga qo'yiladigan psixografik, professiogramkali talablarga moslashishga imkon beradi.

Yoshlarni o'z vaqtida individualligi asosida to'g'ri kasb tanlashlari ta'minlansa, ularda hayotning mazmuni anglanadi va sohaning bardavomligi asoslanadi. Bu esa hayotning sifatini oshirib, jamiyatimizning ertangi kuniga

ishonch tuyg'usini shakllantiradi. Yoshlarimizni kasbiy faoliyatidan va shaxsiy hayotidan qanoatlanib yashashlari uchun bugundanoq har birimiz o'z salohiyatimizdan kelib chiqib to'g'ri yo'naltirishimiz lozim, zero ular tanlagan yo'lining to'g'riligiga ishonch hosil qilishsin va o'z hayotlaridan mamnun bo'lishsin. O'zining "Men" idan qanoatlangan shaxsning har tomonlama imkoniyatlari kengayib, kasbiy kamolotda va shaxsiy hayotda muvaffaqiyatlarga erishishi tabiiydir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 10-11-sinflari o'quvchilarini kasbhunarga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida" (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 2 avgustdagi 425-sonli Qarori. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 03.08.2022 y., 09/22/425/0712-son)
2. Qodirov B.R., Qodirov K.B. Kasbiy tashxis metodikalari to'plami. Amaliyotchi psixologlar uchun metodik qo'llanma. T.2003 yil.
3. Khimmataliev D.O., Khakimova M.F., Beknazarova Z.F., Abdullayeva R.M., Minlishev R.Z. Formatuon of professional competence of students of technical universities through interdisciplinary integration. University Press Journals. November 21, 2019.422-424.
4. Abdullayeva R.M. REQUIREMENTS FOR CHOOSING A PROFESSION. International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE) DOI:10.9756/INTJECSE/V14I6.269 ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issue 06 2022. 21502153.
5. F.R.Abduraxmonov, Z.E.Abduraxmonova. Kasb psixologiyasi . Darslik. T. 2018. 176 b.
6. Matyoqubovna, A. R. (2022). YOSHLARNI TO'G'RI KASB TANLASHGA YO'NALTIRISH IJTIMOY VOQELIK SIFATIDA. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(11), 436-438.